

УДК 801.82.811.111(73)

СТИЛІСТИЧНА ФУНКЦІЯ АНАХРОНІЗМІВ У РОМАНІ ДЖОЗЕФА ХЕЛЛЕРА “БОГ ЗНАЄ”

Світлана Авраменко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Завдяки поміщенню героя-оповідача, царя Давида, який жив у V ст. до н. е., в оточення таких предметів, технічних засобів, творів мистецтва, які не могли існувати за життя протагоніста, автор змушує читача сприймати сатиричний смисл, який виникає в мегахонтексті роману і утворюється завдяки використанню асоціативної іронії, чи непрямой сатири, як такий, що стосується не стільки царя Давида, а скоріше наших сучасників, американської правлячої еліти, особистісні риси яких несумісні з тими, які прийнято вважати притаманними людям, що обіймають керівні посади у вищих ешелонах влади.

Ключові слова: анахронізм, роман, Давид, іронія.

У лексикографічних джерелах майже однаково визначено поняття “анахронізм”: анахронізм (від гр. *ana* – назад і *chronos* – час) – уживання слова чи виразу, які не відповідають лексичним, фразеологічним, семантичним нормам сучасної літературної мови [3, с. 16; 11, с. 52; 12].

Дослідники розрізняють чотири головні типи анахронізмів: 1) паракхронізми, 2) прохронізми, 3) випадкові, чи ненавмисні, 4) навмисні [12].

Паракхронізм виникає тоді, коли якусь працю, написану на підставі того рівня знань, який існував у певну епоху, читають в аспекті пізнішої епохи, у якій існує відмінний рівень знань.

Прохронізми можуть бути випадковими і навмисними. Випадкові прохронізми виникають тоді, коли автори через недостатнє ознайомлення з реаліями епохи, про яку вони пишуть, уводять у твори речі, які ще не були винайдені, або явища, яких ще не існувало. Наприклад, уживання новоєврейської мови, їдиш, у фільмі “Десять Заповідей” (1956) є випадковим прохронізмом, оскільки мови їдиш не існувало до середніх віків. Навмисні прохронізми вживають письменники і сценаристи з метою створення комічного ефекту [12].

Надалі, аналізуючи роман Джозефа Хеллера, для уникнення термінологічного перенавантаження ми будемо вживати термін “анахронізм” як абсолютний синонім терміна “навмисний прохронізм”.

На думку літературознавця О. М. Зверєва, “Хеллеру судилося створювати “біблії десятиліть; у кожному його творі підмічені не деталі, а сутність, “нерв” сучасної американської дійсності, у кожному з них час, що змінюється, впізнає свої родові риси” [4, с. 258].

Джозеф Хеллер (1923–1999) написав сім романів. Його четвертий роман “Бог знає” (1984) можна розглядати як сатиру на сучасних американців, точніше, тих американців, хто займає помітне соціальне становище в суспільстві й наділений владою, хоча головний і єдиний активний персонаж роману, цар Давид, жив у період до християнської ери.

Перш ніж почати роботу над романом “Бог знає” Дж. Хеллер детально ознайомився з Біблією і, взявши канву життя царя Давида за основу, наповнив її емоційним і сучасним змістом [13].

Аналізований роман написаний у формі суб’єктизованої оповіді від першої особи і в експліцитній формі передає погляд його головного героя, сімдесятирічного царя Давида, який на схилі років постійно подумки повертається до епізодів свого життя, як особи, так і державного діяча.

Серед цих подій і міжособистих стосунків є такі: 1) як у тридцять років він став царем Іудеї, одружившись з донькою царя Сола Мішель, а через десять років – царем Ізраїлю; 2) взаємини з дружинами – коханими Абігель і Батшебою та нелюбою Мішель; 3) взаємини з синами – улюбленим Авесаломом і нелюбимими Адонієм та Соломоном; 4) проблеми, які виникли в його родині через те, що його улюблений син Авесалом звалтував свою зведену сестру Тamar, а потім підняв повстання проти батька і загинув від руки вірного Давиду слуги [15].

Перелічені факти з лінгвістичного погляду є ретроспекцією, або кросреференцією [5], оскільки вони згадані в кожному з 14 розділів роману, причому постійно розвиваються і поглиблюються.

Факти, що їх багаторазово згадує цар Давид, містяться у Книгах Старого Заповіту (I і II Книги Царств; I і II Книги Самуїла; Хроніки, Псалтир, Параліпоменон) [9], тому можна говорити про проблему альянсу як одного з чинників реалізації іронічної модальності. Про особливість альянсу як такої, що здатна слугувати для реалізації іронічної модальності, зазначає І. В. Гюббенет [2].

Ми приймаємо визначення терміна “модальність”, дане В. В. Виноградовим [1]. Під модальністю розуміємо граматично виражене ставлення мовця чи письменника до змісту мовлення. У поняття модальності входить і емоційно-експресивна оцінка відправника мовлення.

Нашим завданням є виявлення імпліцитної суб’єктивно-оцінної модальності, чи іронічного смислу, який міститься в аналізованому романі.

“Іронічний смисл – це смисл такого речення, висловлювання, тексту загалом, у якому суб’єктивно-оцінна модальність негативного характеру міститься в підтексті і перебуває в суперечності з поверхово вираженим змістом, який, відповідно, створюється невідповідністю традиційно і ситуативно означального” [5, с. 6].

В аналізованому творі іронічна модальність, або іронічний смисл, виникає внаслідок паралельного використання ретроспекції та альянсу, а також анахронізмів. Завдяки всім цим чинникам відбувається реалізація асоціативної іронії. На відміну від “ситуативної іронії” (термін С. І. Походні), чи антифразису, яка виникає на рівні мікро- і макроконтекстів, актуалізація асоціативної іронії найчастіше відбувається в мегахонтексті твору.

Асоціативна іронія не обмежена вираженням насмішки, а передбачає багату гаму почуттів, у тім числі й ті, які, як уважали, притаманні лише сатири: обурення, презир-

ство, засудження, гнів та ін. На відміну від передавання цих почуттів сатирою, передавання їх іронією приховане [6, с. 116].

Американський укладач лінгвістичних термінів М. Х. Абрамс розрізняє два види сатири: **пряму** і **непряму**. На нашу думку, термін **непряма сатира** американського лінгвіста, тобто той факт, що “indirect satire is cast in the form of a narrative instead of direct address, in which the objects of satire are **characters, who make themselves and their opinions ridiculous** by what they think, say, and do, and sometimes are made even more ridiculous by the author’s narrative style” [7, с. 155], є абсолютно ідентичним термінові С. І. Похідні “асоціативна іронія”.

Анахронізми, виділені з аналізованого роману, були класифіковані за принципом їхньої належності до певної сфери життя. У підсумку отримано такі тематичні групи: 1) мистецтво; 2) історія і географія; 3) соціальні явища; 4) медичні терміни; 5) предмети побуту; 6) предмети жіночого одягу та макіяжу; 7) знаряддя з практики чорної магії; 8) слововживання.

Ми обмежуємося розглядом тільки першої з виділених груп анахронізмів, оскільки, на наш погляд, саме в цій групі найчіткіше простежується імпліцитна авторська модальність негативного характеру, яка є інваріантом утворення асоціативної іронії і, відповідно, сатиричного смислу.

Біблійний цар Давид – другий цар Ізраїлю і перший цар об’єднаного Ізраїлю [10] – радикально відрізняється від Давида, образ якого створив Джозеф Хеллер. У Дж. Хеллера Давид – буркотливий старий, якого дратує багато речей, зокрема, йому не подобається те, як його життя описане в Біблії, оскільки, на його думку, укладачі Книг Святого Письма не звернули уваги на той факт, що його життя було бурхливим і насиченим подіями, а його змалювали так, ніби він нічим не відрізняється від Жанни д’Арк. Ось що він думає з цього приводу: “I’ve led a full, long life, haven’t I? You can look it up. Samuel I and II Kings. Chronicles also, but that’s a prissy whitewash in which the juiciest parts of my life are discarded as unimportant and unworthy. Therefore, I **hate Chronicles**. In Chronicles I am **pious bore**, as **dull as dishwater** and **insipid** as that **self-righteous** Joan of Arc, and God knows I was never anything like that” [15, 13]. Наведений уривок є алюзивною іронією, оскільки навряд комусь із читачів Біблії могло спасти на думку, що життя особи, яка прийняла мученицьку смерть заради людей, було сірим і позбавленим сенсу.

Що стосується літературної діяльності Царя Давида, то він ставить себе набагато вище за визнаних класиків усесвітньої літератури, таких як Джон Мільтон, П. Шеллі, В. Шекспір, В. Фолкнер, О Уайльд. Порівнюючи свою елегію на смерть Джонатана і Сола з елегіями Мільтона ;на смерть короля Едуарда і Шеллі на смерть Джона Кітса, цар Давид робить висновок, що його елегія набагато ліпша: “... his elegy is better than Milton’s and Shelley’s”... [15, с. 115].

В. Шекспіра Давид звинувачує в плагіаті, називаючи його злодюжкою, який крав сюжети у Плутарха, так само як і самого Давида, коли той був приближеним царя Сола: “... that gonoph William Shakespeare, who pilfered from Plutarch too, as well as from Saul and me ...” [15, с. 170]. На переконання Давида, В. Шекспір був вродженим пекарем, а не поетом: “A bard of Avon they called him yet. Some bard ... In my day, a bard like him would be rolling out pancake dough in the street of bakers in Jerusalem ...” [15, с. 170]. Да-

вид намагається переконати читача, що сюжет "Гамлета" В. Шекспір поцупив у нього: "Where do you think Shakespeare really got the idea of Hamlet?" [15, с. 202]. У Старому Заповіті описаний епізод з життя Давида, коли той був захоплений у полон філістимцями і загорнутим у килим доставлений царю Ашишу. Для того, щоб звільнитися з полону, Давид удає з себе божевільного. На думку Давида, він учинив ліпше зі своїм божевіллям, ніж це зробив Гамлет: "I did better than Hamlet with my madness. I saved my life" [15, с. 202]. Давид намагається переконати читача, що якщо б не сюжети з його життя, В. Шекспір був би зайнятим у цегляному чи гончарному виробництві: "Where would Shakespeare have been without me? At a brick mold, maybe, or a potter's wheel. Who was it that loved not wisely but too well? Me and Bathsheba, or Othello and that wop?" [15, с. 170].

Неадекватність оцінки славнозвісних творів світової літературної скарбниці царем Давидом наочно виявляється в його оцінці творчості Гомера, якого той називає не дуже талановитим письменником: "Achilles defeat of Hector is the weakest part of the Iliad. Homer was really not much good at building a story, was he?" [15, с. 152].

Давиду притаманне почуття заздрості. Він вважає себе несправедливо ображеним, оскільки його конкурент В. Фолкнер отримав Нобелівську премію за тушковану плутанину, наповнену галасом і шаленством та позбавлену сенсу, а у нього, Давида, і досі немає книги в Біблії, названої на його честь: "O that mine adversary had written a book, instead of that mulligan stew of jumbled five-act plays with stupid plots cluttered with warm bodies and filled with sound and fury and signifying nothing ... To him they'll give a Nobel prize for literature yet someday. And I still won't have a book of the Bible named after me ..." [15, с. 170].

Цар Давид Дж. Хеллера є егоїстичною людиною, яка вважає, що варте уваги тільки те, яке є в його особистому досвіді, а досвід інших його не цікавить, це видно з таких міркувань Давида про поему П. Шеллі: "Oh, weep for Adonais, he is dead". "What is that? Adonais instead of Adonis? Shelley needed that extra syllable?" [15, с. 115].

Також цар Давид вважає себе поціновувачем мистецтва і критикує роботи таких славнозвісних митців, як Мікеланджело і Донателло. На його думку, він зовсім не схожий на себе у статуї, встановленій у Флоренції, а от статуя Мойсея вдалася скульптору краще: "The one of Moses is better. Mine does not look like me at all" [15, с. 14]. Цар Давид звинувачує Мікеланджело в тому, що, починаючи роботу над скульптурою, той не вивчив звичок і традицій єврейського народу: "... that's another thing that **pisses me off** about that **stupid** statue of Michelangelo in Florence. He's got me standing there uncircumcised" [15, с. 57]. Своє розчарування роботою великого митця цар Давид відображає широким уживанням вульгаризмів: "... that's another thing that **pisses me off about that stupid** statue of Michelangelo in Florence that's supposed to be me: he's got me beardless, clean-shaven, without a hair on my face – and not only that, he's got me standing there in public stark naked ... If that Michelangelo Buonarroti had possessed even the dimmest idea of how we Jews felt about nudity then, he never would have put me up there on that pedestal out in the open ..." [15, с. 203].

Однак шедевр Донателло, на думку Давида, є ще гіршим: "The statue of Donatello in Florence is even worse – a scandal, a **sacrilege**" [15, с. 204]. Використання лексеми "святотатство" у цьому контексті імплікує той факт, що цар Давид прирівнює себе до святих.

Цар Давид не обійшов увагою відомого психоаналітика Зигмунда Фрейда, якого згадано в розміркуваннях про інтерпретацію снів фараона Джоабом: "... Joab's translating a **confounding** dream of the Pharaoh's about stalks of corn and fat cows and skinny cows into a familiar two-word precept that might have earned him a **stinting accolade** from Sigmund Freud" [15, с. 50]. У цьому уривку лексемою ("confounding") і словосполученням ("stinting accolade") передано зневажливе ставлення Давида як до інтерпретатора снів фараона, так і до самого З. Фрейда.

Давид вихваляється своїм талантом композитора: "I came ... with my "Ave Maria" and "**Moonlight Sonata**" and next with the premiere of my **Goldberg Variations**" [15, с. 178]. Він грішить проти істини. Як відомо, вірш "Аве Марія" покладений на музику безліч разів. Серед найвідоміших є версія Ч. Гаунода (Charles Gounod) (1859), який додав мелодію і слова до першої прелюдії Йоганна Себастьяна Баха з твору "Добре Темперована Клавіатура" ("Well Tempered Clavier"). Музику до цього твору також писали В. Моцарт, Дж. Верді, К. Сен-Санс, Дж. Россіні, Й. Брамс, І. Стравінський, Ф. Шуберт та ін. [14]. "Місячна Соната" завершена у 1801 р. Л. ван Бетховеном, а "Варіації Голдберга" у 1741 р. Й. С. Бахом [14]. Цар Давид вважає себе автором усіх цих музичних творів, які в нього запозичили другорозрядні композитори.

На рівні мегаконтексту аналізованого роману чітко простежується критичне ставлення автора до його персонажу, тобто негативна авторська модальність суб'єктивного характеру, яка хоч і прихована в іронічному підтексті, імпліцитному за формою, проте експліцитному за засобами його утворення, читач сприймає образ царя Давида, створений уявою Дж. Хеллера, як особи, якій бракує здатності об'єктивно оцінювати явища реального світу та критично ставиться до всіх, крім себе самого, і отже, піддається автором гострому осміюванню. Іронічний смисл, чи асоціативна іронія (термін С. Похідні), або непряма сатира (термін Ч. Абрамса), утворюються в романі завдяки алюзивній іронії, ретроспекції, чи крос-референції, а також широкому вживанню запланованих, навмисних анахронізмів, тобто прохронізмів, інгерентною функцією яких є створення комічного ефекту. Широким уживанням анахронізмів автор роману досягає своєї мети зсунути хронологічні рамки твору, і читач сприймає абсурдні думки й оцінки протагоніста не як такі, що належать особі, яка жила у V ст. до н. е., а як притаманні нашим сучасникам. Тому жанр аналізованого роману визначений як сатира на верхівку правлячих кіл сучасної Америки, точніше, 80-х років ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Виноградов В. В.* О категории модальности и модальных словах русского языка / В. В. Виноградов // *Тр. Ин-та русского языка*. – 1950. – Т. 2. – С. 38–79.
2. *Гюббенет И. В.* К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале) / И. В. Гюббенет. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 110 с.
3. *Єрмоленко С. Я.* Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
4. *Зверев А. М.* Фантомы / А. М. Зверев // *Иностр л-ра*, 1980. – N 6. – С. 258–62.
5. *Походня С. И.* Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К. : Наук. думка, 1989. – 128 с.

6. Фалькова В. Ю. Язык сатиры Джозефа Хеллера : автореф. дис. на соискание научного ступеня канд. филол. наук / Фалькова В. Ю. – Одесса, 1986. – 16 с.
7. Abrams M. Glossary of Literary Terms / M. Abrams. – N.Y. : Holt & Winston, 1971. – 193 p.
8. Craig David. Tilting at morality: narrative strategies in Joseph Heller's fiction / Craig David. – Detroit: Wayne State University Press, 1997. – 330 p.
9. Holy Bible. New Revised Standard Version Containing Old and New Testaments / Holy Bible. – Grand Rapids : Zondervan Bible Publishers, 1990. – 412 p.
10. Kirsch Jonathan. King David: the real life of the man who ruled Israel / Kirsch Jonathan. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 400 p.
11. The Reader's Digest Great Encyclopedic Dictionary. – N.Y. : The Readers Digest Association, 1966. – 2094 p.
12. <http://en.wikipedia.org/wiki/anachronism>
13. Joseph Heller – Wikipedia, the free encyclopedia
14. <http://www.edbaby.com/ed/origen2>
15. Heller Joseph. God Knows / Heller Joseph. – N.Y. : Dell Publishing Co., 1984. – 398 p.

*Стаття надійшла до редколегії 30.01.2011
Прийнята до друку 19.02.2011*

STYLISTIC FUNCTION OF ANACHRONISMS IN JOSEPH HELLER'S NOVEL "GOD KNOWS"

Svitlana Avramenko

*The Ivan Franko National University in L'viv
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

Due to the placing of the narrator, King David, who lived in the 5 century B.C., into the environment of such objects, technical appliances, creations of art, that couldn't have existed in the life-time of the protagonist, the author makes the reader perceive the satirical sense, which is actualized in the megacontext of the novel, and which appears owing to the use of associative irony, or indirect satire, as the one that concerns not King David, but rather our contemporaries, the American ruling elite, whose personal qualities are absolutely incompatible with those, which should be innate to people, who occupy leading positions within the ruling strata of society.

Key words: anachronism, novel, David, irony.

**СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ АНАХРОНИЗМОВ В РОМАНЕ
ДЖОЗЕФА ХЕЛЛЕРА “БОГ ЗНАЕТ”**

Светлана Авраменко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
(ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000)*

Благодаря смещению хронологических рамок, то есть, помещению героя-рассказчика анализируемого романа, который жил в V веке до н. э., в окружение таких предметов, технических приспособлений, произведений искусства, которые не могли существовать во время жизни главного героя, автор сознательно заставляет читателя воспринимать сатирический смысл, который возникает в мегаконтексте романа, и образуется благодаря использованию ассоциативной иронии, или опосредованной сатиры, как такой, который относится не столько к царю Давиду, а к нашим современникам, американской правящей элите, личностные качества которой являются несовместимыми с теми, которые принято считать присущими людям, занимающим руководящее положение в высших эшелонах власти.

Ключевые слова: анахронизм, роман, Давид, ирония.